

ANDORKA GÁBOR

A szekszárdi borvidék

Hazánk komoly hagyományokkal rendelkezik a szőlőtermesztés, illetve a bortermelés terén. A tüzes magyar borok már a középkorban Európa-szerte ismertek voltak. A kedvező adottságok következtében már ekkor elterjedt az ország sok részén a szőlőművelés, kialakítva ezzel az egyes tájakra jellemző borokat. Némely tájborunk, mint pl. a tokaji, az évszázadok során királyok, fejedelmek italává vált, illetve a tengerentúlon is ismertté lett. Más boraink, ha nem is tettek szert ilyen nemzetközi elismerésre, azért az idelátogató külföldiek előtt igencsak helytálltak a magyar bor hírnevéért. A történelmi Magyarországon – Horvátországot is ideértve – a borvidékről 1833-ban készítette el az első rendszeres áttekintést *Schams Ferenc*, aki tizenöt borvidéket különített el: Tokaj és Zemplén megye, Szerémség, Arad megye (Ménési-hegy), Komárom megye (Neszmélyi borok), Pest megye (budai, szentendrei, budafoki, ótétényi, kistétényi, pócsmegyeri, vecsési, szadai és csömöri borok), Síksági borok, Szekszárdi borok, Baranyai borok (villányi és pécsi borok), Zala megyei borok (balatoni rész borai), Veszprém megyei borok (Somló hegy borai), Heves megyei borok (Eger és Visonta borai), Ruszt és Sopron borai, Vas megye borai, Horvátország borai, bánáti borok (Versec és Fehértplom borai).

Hivatalosan a borvidékek beosztására *Keleti Károly* szőlészeti statisztikája alapján 1880-ban került sor, de ez a beosztás a hagyományokat teljesen figyelmen kívül hagyta. A kategóriákat a szőlőterület nagysága és a termésmennyisége alapján állította össze. A második hivatalos beosztás a filoxéravész

BAKTÁN, SZEKSZÁRD EGYIK LEGJOBB SZŐLŐDÜLŐJÉN, A LAKÓHÁZAK SZINTE MÁR KISZORÍTOTTÁK A SZŐLŐÜLTETVÉNYEKET

után készült, az erről rendelkező 1893. évi XXII. tc. a hagyományokat messzemenően figyelembe vette, és csak a minőséget adó termőhelyeket sorolta fel az alábbiak szerint: 1. ruszt–soproni–pozsonyi, 2. pest–nógrádi, 3. buda–sashegyi, 4. somlói, 5. neszmélyi, 6. eger–visontai, 7. abaúj–miskolci, 8. tokaji, 9. szerednyevisontai, 10. munkács–nagyszőlősi, 11. érmelléki, 12. ménesmagyaráti, 13. versec–fehértplommi, 14. szekszárdi, 15. pécsi–villányi, 16. badacsonyi, 17. balaton–melléki, 18. erdélyi borvidékek.

Az első lényeges revíziót az 1924-es bortörvény végrehajtása hozta. Ez – figyelembe véve az államhatárokat, valamint a borvidékek termelésében bekövetkező változásokat – más csoportosítást alkalmazott. Ekkor lett külön borvidék a móri, a somogyi és a zalai, valamint a nyírségi terület. 1959-ben új besorolás lépett életbe: 1. alföldi, 2. badacsonyi, 3. balatonfüredi–csopaki, 4. bársonyos–császári, 5. balaton–melléki, 6. egri, 7. mátraaljai, 8. mecseki, 9. móri, 10. som-

lói, 11. soproni, 12. szekszárdi, 13. tokaj-hegyaljai, 14. villányi–siklói borvidék.

A borvidékeket legutóbb az 1997. évi CXXI. törvény sorolta be újra, amely az 1959. évi beosztáshoz képest egyrészt a korábbi nagyobb borvidékekről való leválasztással (pl. alföldi borvidékek), másrészt bizonyos, addig a borvidékeken kívül eső területek lehatárolásával alakított ki új borvidékeket. Ez utóbbihoz sorolható pl. a tolnai, zalai és a dél-balatoni borvidék. Így a besorolás alapján jelenleg huszonkét borvidékkel kell számolni az országban. A szekszárdi borvidék – az itt termelt bort karaktere alapján – már kezdettől fogva minden hivatalos és nem hivatalos besorolásban önálló borvidékként szerepel. Az idetartozó települések köre persze mindig változott: 1893-ban az egész megye, 1940-ben Szekszárd, Ócsény, Decs, jelenleg pedig a megye délkeleti része jelenti a szekszárdi borvidéket. Szekszárd környékével kapcsolatban azonban nemcsak a régi borvidéki besorolásokból adódóan indokolt a „történelmi borvidék” jelzőt emlegetni, hanem annak kapcsán is, hogy a szőlőművelés és a bortermelés itt valóban az ókorig vagy még régebbre nyúlik vissza. A gazdag lösztalajú, dél-délkeleti fekvésű dombokkal és jó klimatikus, bizonyos mediterrán adottságokkal is rendelkező vidéken már a rómaiak idejében foglalkoztak szőlőtermesztéssel. A feltételezések szerint Probus császár idejében (276–282) honosították meg a szőlőtermesztést, azonban csak annyi bizonyos, hogy a római korban az itt élő emberek kedvelték és készítették a borokat. Andrásfalvy Bertalan szerint csak a fehérborokat, Holub József kutatásai alapján azonban kijelenthetjük, hogy a vörösborok sem voltak ismeretlenek. Nem lehet tudni, hogy a rómaiak idejében milyen szőlőfajták voltak itt, csak feltételezések vannak erre vonatkozólag is. Egy biztos: a rómaiak számos borfajtát ismertek. Plinius a közönségesen kívül nyolcvan kitűnő fajtát említ, amely-

nek kétharmada itáliai volt. Mint a délvidéki borok általában, az itáliaiak is sötét színűek voltak, de volt fehér is. A kettő között 10–15 féle árnyalatot különböztettek meg. Témánk szempontjából itt meg kell említeni az ún. „szekszárdi szarkofágot” is, amely a IV. századból származik. 1845-ben bukkant rá magánvásárlásai során dr. Tormay Károly megyei főorvos. A jelenleg a Nemzeti Múzeumban található szarkofág egyik melléklete tartalmazza a sokat emlegetett görög feliratot: „Áldozz a pásztornak, igyál, s élni fogsz”. A római kor után hosszú évszázadokig nincs biztos adatunk a helyi szőlő- és borkultúrára vonatkozóan, és azokról a népcsoportokról is keveset tudunk, akik e tájon éltek. A honfoglaló magyarok a nyelvtörténet tanúsága szerint ismerték a szőlőt és bort: a szűr és a seprő szavunk a munkafolyamat egyes mozzanataira utal. Ezt a déli sztyeppén, a szaltovo-majaki kultúra területén sajátíthatták el valamelyik bolgár-török néptől. A honfoglalás a fejedelmi törzs szállásbirtokává tette a borvidék területét, az államalapítás után pedig korai okleveleinkben már szó esik a helyi szőlőkről. Az első biztosnak mondható adat az az esztergomi káptalan által kiadott, I. Bélától származó átírat, amely a szekszárdi apátság alapító oklevelét tartalmazza. Az 1061. évi oklevél felsorolja az adományokat, s ebben szerepel a „*vinea Csin, vinea Bika et Fövest-helek*” tétel, vagyis három szőlő, amelynek nevét is ismerjük. Ebből szokták azt a következtetést levonni, hogy a bikavér kifejezés a Bika dűlőnévből alakult ki. (Újabb kutatások alapján viszont I. Béla pogány neve volt.) Arra nézve azonban, hogy milyen szőlőfajta és mekkora részen díszelgett a szekszárdi apátság területén, nincs adatunk közel két évszázadig. Fraknói Vilmos szerint a szekszárdi Benedek-rendiek szorgalommal és szakértelemmel munkálták birtokaikat, monostorukat a vidéknek mintegy gazdasági iskolájává tették.

A szekszárdi apátságnak egy 1267. évi

„....még a régi öregöktű’ hallottam...”

oklevelében is a magaskultúra számos jelével találkozhatunk: gyümölcsfákkal szegélyezett utakkal, árkok által határolt földekkel, víz-tartó medencékkel, értékes szőlőkkel. Az apátsági birtokok gazdasági súlyát jól mutatja, hogy 1498-ban II. Ulászló száz lovas kiállítására kötelezte Szekszárd urát, ugyanannyira, mint a csanádi püspököt, s kétszer annyira, mint a szerémi és a nyitrai püspököt. A különböző oklevelekben sokszor említett szőlőskertek egyébként csak az akkori fogalmak szerint voltak jelentősek, az összes terület mindössze 20-50 katasztrális hold körül mozgott. Jelentősebb volt az itt termelt bor minősége, mint a szőlő területének nagysága. Itt kell megemlíteni azt, hogy Magyarországon a mohácsi vész előtt csupán egyetlen bor emelkedett ki a névtelenségből és volt külföldön is igen ismert: ez a Szerémség aranyszínű itala volt. A török hódoltság előtti időkkel kapcsolatban még annyit kell kihangsúlyozni, hogy a középkorban vált a Duna a bor fő szállítási útvonalává. A szabályozás előtt a város közelében húzódott az egyik Duna-ág. A bera-kóhelyet „Borrévnek” hívták és hívják napjainkban is. A hódoltsági időszakra vonatkozóan az erre utazók (Marc Antonio Pigafetta, Stefan Gelach) írásaiból tudunk következtetni. E beszámolókból az derül ki, hogy a hódoltság alatt is virágkorát élte a borvidék. Dicsérik a szépen művelt dombokat, szőlőket. Még időben két utolsó forrásunk is: Ottendorf Henrik és Evlija Cselebi 1663-ból tanúskodik arról, hogy szűk negyedszázaddal a hódoltság vége előtt szőlő-hegyek koszorúzzák a tájat. Másrészt a török adóösszeírások is sokat elárulnak erről az időszakról. Az 1580. évi török adóösszeírás a környéken 85 magyar és 15 mohamedán szőlőbirtokról számol be. A mohamedánok is fogyasztották a bort, kijátszva a vallási előírásokat, amelyek szerint csak édesárut, savanyúságot lehet csinálni a szőlőből. Ebben az időben a borvidék legjelentősebb

bortermelő helye a ma Szekszárd külterületén található Csatár falu volt, amit török adóajstromok is igazolnak. A délkelet-tolnai dombvidéken amúgy Tolnán volt a legtöbb szőlőbirtok, de a termés alig érte el a vidék összes bortermelésének felét. A korszakkal kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ekkor jelenik meg a borvidéken a törökök nyomában megjelenő rácok révén a kadarka szőlő. *Andrásfalvy Bertalan* szerint a kadarka eredetileg Skutáriból került hazánkba. E város szerb neve Skadar, e név magyarosodása hozta a kadarka elnevezést. *Andrásfalvy* feltételezi azt is, hogy a rácok hazánkba vándorlása előtt nem is szűrték itt vörösbort. Mindenesetre a kadarka szőlő megjelenése meghatározó szerepet töltött be a szekszárdi borvidéken és alapvető változást hozott a szőlészetben, borászatban.

Szakemberek szerint a kadarka Szekszárdon válik a legharmonikusabb ízűvé. A fogyasztók és a kereskedők később a szőlőfajtáról ismerték meg a borvidéket. A török kiűzése utáni évtizedekre megyénkben szőlőművelés szempontjából az extenzív fejlődés volt a jellemző. A betelepítéseknek köszönhetően olyan helyeken is telepítettek szőlőt, ahol néhány évvel korábban hírét sem hallották. Nőtt a szőlőterület Szekszárdon is, ahol 1695-ben hét magyar és kettő rác családnak 55 kapás szőlője volt, 1720-ban pedig 79 családnak 429. (Egy kapás kb. 150-200 négyszögöl.) Viszonyításképpen: 1720-ban a megye szőlőterülete 2440 kapás szőlőt tett ki. Ebben az időben a szekszárdi borvidék a megye egész bortermelésének az egyharmadát adta, ezen belül is a legnagyobb bortermelő helységeknek Szekszárd és Decs számított. A szőlőművelés a XVIII. század elején még nagyon kezdetleges volt, a szőlő telepítésénél nem törődtek a sorok kijelölésével, a szőlőt kopaszfejre metszették vagy fára, kerítésekre felfuttatták. Növényvédelemre sem volt szükség. A ma ismert kártevők csak később jelentek meg. Borke-

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

zelésről sem lehetett beszélni. A legegyszerűbb eljárások voltak ismeretesek: préselés-erjesztés-fejtés. A tárolóedények főleg amforák vagy ahhoz hasonló edények, esetleg bőrtömlők voltak. A hordókészítés csak nagyon lassan terjedt. A borok úgynevezett „pincetisztán”, natúr állapotban kerültek forgalomba. Az első lépést a borászatban a pinceépítés és a hordókészítés jelentette. 1718-ban Szekszárdnak két kádárja volt, 1720-ban megalakult a kádárcéh, amely a környék falvainak is készített hordókat. Bél Mátyás az 1730-as években, a korabeli Magyarország településeit leíró nagy munkájában hangsúlyozza Szekszárdon és környékén a bortermelés jelentőségét, és kiemeli Szekszárd központi szerepét. Szőlőfajtákról nem ír, csak annyit, hogy „*vörös fajta, hasonló a Baranyában művelt szőlőhöz*”. A bor ekkor már fontos megélhetési forrás, olcsó ugyan, mégis ebből adódik a polgárok legfőbb jövedelme. Erre az időre egyébként a szekszárdi vörösbor már hajón a déli országokba és szekéren a nyugati országokba is eljutott.

1773-ig a borvidéken a legnagyobb földbirtokos a szekszárdi apátság volt, amely a török-kuruc háborúk után, élén az akkori apáttal, *Mérey Mihállyal*, nagyon sokat tett a szekszárdi és a környékbeli bortermelés feltámasztásáért. 1702-től a szőlőskertek tulajdonosait arra kötelezte, hogy tizedet adjanak a bortermésből. Az apátságot Mária Terézia megszüntette, birtokait a pesti egyetem anyagi alapjául szolgáló gazdaságok közé iktatta. Az újjászervezett uradalomnak, amelynek neve Szekszárdi Közalapítványi Uradalom lett, fő törekvése az volt, hogy gazdálkodását racionalizálja, a szőlőművelést és a bortermelést felfuttassa. Ezért engedtek át az 1770-es években több új területet szőlőtelepítés céljaira. Ekkor vett nagy lendületet a Sióagárdiak leányvári szőlőinek szaporodása, amely a borvidék északi határává vált. Ebben az időben szilárdult meg az a szokásjog is, amely az 1812-ben írásban

foglalt Hegybéli Articulusok alapját képezte. A hegybíró már létezett, de tiszte az uradalom kinevezéséből adódott, nem választás útján. Feladatai közé tartozott a dézsmálás vezetése, az utak érdekében határozatok hozatala, a végrehajtás ellenőrzése, a szőlők értékének becslése. A hegybíró közvetlen felettese a tisztartó volt. A XIX. század első felében a szőlők fajtaösszetétele jelentősen szűkült. 1828-ban még nagy tarkaság jellemző e tekintetben, Németh Márton, az uradalom vincellérje 37 fehér és 29 „fekete” szőlőt sorol fel. Alig húsz év múltán a borvidéket bejáró Péterfy József már csak néhány szőlőfajtát említ, amelyek uralkodó szőlőfajták a szekszárdi hegyeken, és ezek között is első helyen a kadarkát. A napóleoni háborúk hatására a szekszárdi bor egy időre keresett cikké vált, de utána megint csökken a kereslet. Az 1830-as évektől viszont a szekszárdi bor ismertté vált német nyelvtérületen is.

Ismert tény, hogy 1818-ban Anselm Hüttenbrenner bécsi zeneszerző lakásán szekszárdi vörös ihlette Schubertet A pisztáng című vers megzenésítésére. Ám a szekszárdi borok jó hírnevét a külföldre mégis inkább egy másik zeneszerző, Liszt Ferenc vitte el, aki 1846-tól többször vendége volt az Augusz családnak. Liszt barátja, Augusz Antal révén nagyon megkedvelte a szekszárdi bort, és a gyengélkedő IX. Piusnak is jutott belőle, aki elismeréssel nyilatkozta: „*Ép kedélyemet, egészségemet ez tartja fenn*”. Liszt közvetítésével vizsgálta meg Justus Liebig német kémikus, a kor legjelentősebb borszakértőinek egyike a szekszárdi vörösbor, és beható vizsgálat után a bordeauxi és a burgundi fölé helyezte azt.

A múlt század ötvenes éveitől más területeken is előrelépés volt tapasztalható. 1856-ban megalakult a Szekszárdi Borkereskedő Társaság, amely a borászat némi felfutását jelentette. Rá két évre a szekszárdi szőlőtulajdonosok megkötötték a bordézsmá-örök-

váltsági szerződést, amely a szabad tőkés földtulajdon alapjait vetette meg. A szerződés az összes addig dézsmaköteles szőlőre szólt. Ezek a szekszárdi szőlők 96 százalékat tették ki. 1856 és 1874 között a szekszárdi szőlőterület 2313 kh-ról 2640 kh-ra nőtt. Ebben az időben a Közalapítványi Uradalmat leszámítva egyetlen nagyobb birtokos sem volt. A tíz legnagyobb birtok összterülete – Augusz Antal 294 holdjával – 800 kh volt, de ezek zöme szántó volt. A szőlőre még jellemzőbb volt az elaprózottság. Az állattenyésztés szűkkörű volt, az istállózó állattartás a rideg mellett alig hódított. Így, Tóttós Gábor kifejezésével élve, egy sajátos korlátozott monokulturális gazdaság képe bontakozik előttünk. Ez az ágazat biztosította a szőlő- és borgazdasággal foglalkozóknál a jövedelem 65–90 százalékat. Alig volt olyan lakos, aki ne foglalkozott volna szőlővel. A szőlőtulajdonosok nem álltak rá teljes mértékben a szőlőtermesztésre, mert főfoglalkozásban ipart űztek, hivatalnokok voltak. A tőke hiánya is szerepet játszott abban, hogy a termelés nem alakult át tisztán monokulturálissá. Másfelől az ipar sem tudott annyira fellendülni, hogy háttérbe szorítsa a szőlőművelést és a bortermelést, mivel a helyi igényeken túl nem tudott termelni. Így egy sajátos struktúra jött létre, amelyre a kétlakiság volt a jellemző.

Szekszárdon és közvetlen környékén (Ócsényben, Decsen) az 1873. évi szőlészeti összeírás szerint az adott évben mintegy 100 000 akó bor termett, amely több mint egyötöde volt a megyei termésnek. A túlnyomórészt vörösborokból álló termésnek a 90 százalékat bocsátották ebben az időben piacra. A bor nagyobb része belföldre, kisebb hányada exportra került. Ennek ellenére lehetetlen felmérni, hogy a világ hány tájára jutott el a szekszárdi bor. Tudjuk, hogy Schwartzner Mór bécsi kereskedő tevékenysége nyomán megjelent New Yorkban, Kairóban, Buenos Airesben. Európában is-

mertek a termék koppenhágai, stockholmi, pétervári sikerei. Idehaza a borkereskedelemnek nagy lendületet adott a vasútépítés: 1883-ban Szekszárd végállomással létrejött a Szekszárd–Sárbogárd szárnyvasút, 1897-ben pedig Szekszárd és Bátaszék között is vasútvonalat létesítettek.

Az 1870-es években tehát már látni lehetett a fellendülés jeleit, azonban ezt lefékezte a filoxérajárvány, amelyet az országban először 1875-ben, a megyében 1886-ban észleltek. A filoxéra ellen elsőként Tolna megye tett sikeres lépéseket az országban. 1886-ban pályázat útján filoxerabiztost állítottak, akire a szaktanácsadáson kívül a védekezés megszervezésének és vezetésének a feladata is hárult. Ezt a posztot *Roboz Zoltán*, egy fiatal, jól felkészült szakember töltötte be, aki megszervezte a filoxéra-felügyelők rendszerét: a községekben, illetve a nagyobb helységekből megbízott emberek járták be a szőlőket nagyítokkal, és jelezték a filoxéra jelenlétét. Másrészt a megye szőlőterületére filoxéra-adót vetettek ki, amely 1893-as megszűnéséig anyagi fedezetet nyújtott a védekezési módok elterjesztéséhez, és nagy szerepet játszott abban, hogy nem lettek nagy tömegek kivándorlók. Továbbá az egyes községekben állami támogatással szőlőtelepeket állítottak fel, ingyenes talajvizsgálatot, szaktanácsadást nyújtottak és tanfolyamokat is szerveztek. A védekezésnek három fő iránya volt: szénkénegetés és irtás, immunis homoktalajokba való telepítés és amerikai ellenálló alanyra oltott európai vesszők és a direkt termő fajok behozatala. Roboz a szénkénegetésre helyezte a hangsúlyt, mivel úgy gondolta, ha a telepítések sikerülnének is, a direkt termő nem venné fel a versenyt a Kadarkával. A szőlőbirtokosok a birtoknagyság és a befektetésre szánt összeg függvényében döntöttek a rekonstrukció módját illetően. A nagyobb, korszerűbb birtokok, amelyeken egyébként a filoxéra először ütötte fel a fejét, engedheték

volna meg maguknak anyagi lehetőségeiknél fogva legjobban az újratelepítést. Viszont e birtokok tulajdonosainak mérlegelni kellett egyrészt azt, hogy abban az időben hiány volt szakmunkacsőben, másrészt a szénkénegetés kifizetődőbb volt. A telepítésben így a középbirtokosok jártak az élen, akik úgy gondolkodtak, hogy mivel a szénkénegetést évente kellett csinálni, ennek pedig gátat szabtak az anyagi lehetőségek, célszerű inkább a szőlőt új, ellenálló vesszőkkel felújítani. Jellemző volt e körben az ún. „próbálkozó rekonstrukció” is, amikor csak fél-egy holdat telepítettek újra, amivel az anyagi lehetőségeket fenntartották egy esetleges más módozat előnybe részesítéséhez. Egyébként ez a réteg járta leginkább a tanfolyamokat és igyekezett elsajátítani a legújabb oltásmódokat. A kis- és törpebirtokon létkérdés volt a filoxéra elkerülése. Azok, akik a veszélyt hamar felismerték, gyorsan érdeklődtek a szőlőújítás iránt. Sokan eladták házukat, kiköltöztek a tanyára, és kemény munkával igyekeztek kilábalni a bajból. Hitelre ez a réteg nemigen számíthatott, a banktisztviselők a szemükbe nevetek, amikor a kért hitel fedezetéül a filoxéras szőlőt kívánták lekötni. Sokan lesüllyedtek és a kivándorlásban kerestek menedéket. A nagy többségnek azonban szorgalma, helyzeti előnye – csak a második hullámban sújtotta őket a filoxéra – és az ingyenes vesszőjuttatások következtében sikerült fennmaradnia.

A szénkénegetés és ún. amerikai vesszőkkel való telepítés mellett a védekezés másik fő módja a homoki telepítés volt, amelynek során 1886 után a megyének addig teljesen hasznavehetetlen homokterületein a vész elmúlásáig közel 2000 holdon virágzó szőlőkultúra létesült (Nagydorog, Bikács, Tengelic, Paks). A vizsgálatok ugyanis bebizonyították, hogy az olyan homoktalajok, amelyek legalább 71 százalék kavasat tartalmaznak, már teljesen veszmente-

sek. Mindez a szekszárdi borvidéket nem érintette, mert itt kevés a homoktalaj.

A filoxérajárvány első szakaszában, 1886 és 1891 között egyébként ez a betegség a borvidéken csak szórványos volt, foltokban jelentkezett. A kipusztult szőlő nagysága 1887-ben Szekszárdon 1600 négyszögöl, Bátaszéken 500 négyszögöl volt. A betegséget ekkor az egész borvidék viszonylatában 101 holdon észlelték. Nálunk ebben a kezdeti stádiumban jobban védekeztek, mint más megyékben, ahol rohamosan pusztultak a szőlők. Itt minden évben volt némi termés is. Meg kell említeni azt is, hogy majdnem egyidőben a filoxérával hurcolták be Magyarországra a peronoszpórát, amely ellen, úgy látszott, lehet védekezni a direkt termő, félvad szőlőfajtákkal. Néhány év múlva derült ki, hogy a peronoszpóra megtámadja ezeket a fajtákat is, és a nyert bor minősége rossz.

A következő időszakban (1891–1895) a történelmi borvidék szőlőit már valóban ellepi és kipusztítja a filoxéra. Ez amiatt történik, hogy a sorozatos elemi csapások (pl. jégpusztítás) kimerítik a szénkénegetés anyagi fedezetét. Az 1895. évi statisztikai felvétel éppen abban az évben rögzítette a pusztítást, amikor a hanyatlás elérte a mélypontját. Ebben az évben a régi szőlőknek már csak 7,6 százaléka (207 katasztrális hold) maradt meg Szekszárdon, az összes terület 524 holdat tett ki. A filoxéra-alap is ekkorra merült ki. Így birtokost és napszámost egyszerre fosztott meg keresetétől a hegyek pusztulása. A filoxérajárvány harmadik szakaszában (1896–1906) pozitív változás megy végbe a felújítás tekintetében. Egy helyi újságban már korábban napvilágot látott az a vélemény, miszerint „*ingyen alany a szegénységnek, nyugalmas kölcsön a birtokosoknak*” a kilábalás útja. A pénzügyi körök is rádöbbenek arra, hogy a nagyszámú, de kisebb haszonnal kecsegtető üzletfelek hosszú távon busás hasznot ígérnek, ezért szíve-

sen álltak a szőlőbirtokosok rendelkezésére. Ennek credményeképpen 1910-ben az egykori szőlőterület 96 százalékát érte el a rekonstruált terület a megyében. Szekszárdon pedig több lett a szőlőterület, mint a filoxéra előtt, és aranykorában kifejezett értéke is magasabb volt. Az újratelepítés jellemzőjeként elmondható, hogy területileg lejjebb került a szőlő, de döntően dombvidéki maradt. Az új szőlőterület beültetése nem teljesen tiszta fajtákkal történt, de a vörösbor-szőlő aránya továbbra is 80 százalék volt. A több mint hatvan szőlőfajta, amely a XIX. század elején Szekszárdon volt, ekkorra erősen szelektálódott: csak a nagyobb hozamú, erősebb festékanyagot tartalmazó fajták maradtak meg. Másrészt a filoxéra és a peronoszpóra kényszerítő hatással jelentkezett új szőlőművelési módok, eljárások kialakításában is. A telepítés korszerűsödött, soros, karós lett, kialakult a tökefejes, csapos metszési forma. Megjelentek a permetezőgépek és a korábbi kacorok helyett a metszőollók. Ekkor merült fel először a dombokon való vízhiány gondja – addig esővízzel permeteztek. Mindent összevetve, a szekszárdi borvidéknek ez az első rekonstrukciója erősen kisbirtok és kisüzemi jellegű volt. Szekszárdon a filoxéra előtt és után is a gazdaságok túlnyomó többsége 0,5–2 kh közötti területtel rendelkezett. Errefelé nem volt akkora birtokmozgás, mint a megye más részein. Elárverezések, csődök előfordultak, de nem olyan nagy mértékben, mint másutt, mivel a szőlőbirtokosok nagy része más érdekeltségekkel is bírt.

Az első világháború előtti években a borvidék addig soha nem látott virágkorát érte meg. Tóttós Gábor szerint ezekben az években a lakosságnak 1,3 százaléka volt napszámos, holott a hasonló nagyságú városokban 10–11 százalék volt ez az arány. Ez annak volt köszönhető, hogy a bor mindenkinek tisztességes mellékjövedelmet hozott. A borértékesítés ezekben az években nem

jelentett problémát, mert a Monarchia jó felvevő piac volt. Ebben az időben a Pozsonyban székelő, világhírű Palugyay borkereskedő cég és a Nemzetközi Borkereskedelmi Rt. vásárolt fel nagy mennyiségben szekszárdi vörösbort. A vendéglősök és a kocsmárosok borügynökök útján vették a gazdáktól a bort.

Ezt a fellendülést vetette vissza az első világháború, amely próbára tette a borvidék életeterejét. A szőlők művelését elhanyagolták, mivel hiány volt munkáskézben, és az alapvető növényvédelmi szerkeket is a hadi iparnak kötötték le, így a szénkéneg-beszerzéssel is gondok voltak. A háború befejezése enyhített ugyan ezen a helyzeten, de a Monarchia felbomlásával értékesítési nehézségek léptek fel. A korábbi nagy felvevő piac megszűnt, az utódállamok pedig védővám-mal sújtották a borbehozatalt. Belföldön is a nagyipari munkások rétegének szélesedésével nőtt az olcsó tömegbor és az iparilag előállított szesz iránti igény, ami szintén visszavetette a minőségi bortermelést. Így a vidéken a bortermelés az 1920-as évek végére, a kezdődő gazdasági válság miatt is, csődbe jutott. A gazdák állami beavatkozást sürgettek, dr. Órffy Imre, a szekszárdi körzet parlamenti képviselője komoly munkát fejtett ki e téren. Végül kormányzati szinten úgy döntöttek, hogy négy történelmi borvidéken, köztük a szekszárdin, állami támogatással pinceszövetkezetet hoznak létre az értékesítési gondok kezelése érdekében. A szekszárdi pinceszövetkezet 1929 márciusában alakult azzal a céllal, hogy elősegítse a vidék jellegének megfelelő, egységes bor előállítását. Ezt a tagok szőlőterményeinek egységes, egyöntetű feldolgozásával, kezelésével, árusításával és a tag hitelszükségletének kielégítésével kívánták elérni. A pinceszövetkezet feladata volt a bor értékesítése is. A bort a tagoktól borátvevő bizottság útján vették át úgy, hogy a terméket értékelték, irányarat állapítottak meg, és ennek 60

százaléka erejéig előleget adtak, majd értékesítés után a teljes összeget kifizették. A pinceszövetkezeti a belföldi értékesítés elősegítése érdekében szerte az országban saját termésű borkiméréseket hozott létre, így Budapesten a Krúdy u. 19., a Török u. 1. alatt, Csepelen és Pesterzsébeten, továbbá Mosonmagyaróváron, Székesfehérváron, Győrött, Debrecenben, Kaposváron, Érden, Hódmezővásárhelyen, Hegyeshalomban, Dombóváron, Nagyatádon – és természetesen Szekszárdon is. Mohácson nagybani, 25 literen felüli eladásra volt engedély. Ezenkívül az 1930-as években több alkalommal indított az IBUSZ Szekszárdra „filléres vonatot”. Egy-egy ilyen alkalommal 1000-1500 pesti is Szekszárdra jött demizsonnal felszerelve, amit vagy a szövetkezet pincéjében vagy valamelyik bortermelőnél tölthettek meg. Ilyenkor általában 2000-4000 deciliter bort fogyasztottak el helyben, és mintegy 1200 liter bort vittek el. Külföldre lényegesen kisebb tételek kerültek értékesítésre. Ebben a szomszéd államok védővámjain, valamint a magas szállítási költségeken túl szerepet játszott a Borkiviteli Egyesületbe tömörült exportőrök monopolhelyzete is. A helyzetet súlyosbította az általános gazdasági válság is, amely a belföldi borárakat is nagyon lenyomta. Az 1930-as évek végére azonban – a válságból való kilábalással – a bor ára megszilárdult, sőt emelkedett is, a pinceszövetkezet anyagi helyzete így stabilizálódott. Ezekben az években több beruházást hajtottak végre, pl. mustsűrűsítő telepet építettek, és nagy préházat vettek pincével a Fürdőház utcában.

Az ezt követő időszakban azonban a borvidéknek újból jelentős nehézségekkel kellett szembenéznie, a világháborús évek, az újjáépítés, az államosítás, a Rákosi-korszak és a kezdődő tsz-szervezés által jelentett problémákat. Az ötvenes évek negatívan hatottak a borvidék fejlődésére, mivel ekkor a szőlőt ötször nagyobb adó- és beszolgálta-

tási kényszerrel sújtották, mint a szántót, ezért a szekszárdi szőlőhegyet a tulajdonosok nem művelték. Ettől kezdve egyébként a szőlőterületek nagysága a megyében is az 1980-as évek elejéig meredeken csökken. Visszavetette a gazdák érdeklődését az is, hogy még 1949-ben államosították a pinceszövetkezetet. Ez az értékesítést is megnehezítette. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyes jó termelőkhoz az ötvenes években is eljártak osztrák kereskerők és felvásárolták a bort. 1956. szeptember végén – a politikai légkör enyhülésével – újból megalakul a pinceszövetkezet Szekszárd és Vidéke Bortermelők Pinceszövetkezte néven, amely a korábbi pinceszövetkezet céljait, módszereit, struktúráját, tagokhoz való viszonyát igyekezett a lehetőségekhez képest a korabeli szocialista körülményekre adaptálni. Szó volt a régi pinceszövetkezeti tulajdon visszaadásáról. Az új pinceszövetkezet a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig működött, de mikorra az üzlet beindult volna valamennyire, felszámolásra került, és osztatlan közös tulajdona a szekszárdi tsz-ek tulajdonába ment át.

Az 1960-as évek elején befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása. Az új viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszerítette a borvidék második – nagyüzemi keretek közötti – rekonstrukcióját. Ez több lépcsőben és hosszú idő alatt valósult meg. A borvidék rekonstrukciója során arra törekedtek, hogy nagy táblákat alakítsanak ki, és azokat legmodernebb technikai, vegyipari eszközök, módszerek felhasználásával műveljék, egyúttal pedig az ágazatot segítő háttérszolgáltatásokat, illetve a tároló, feldolgozó kapacitásokat is igyekeztek kiépíteni. Ugyanakkor az is cél volt, hogy a kistermelést valamiképpen beintegrálják ebbe a struktúrába. Az első jelentősebb szőlőtelepítésre 1958 és 1962 között került sor a Szekszárdi Állami Gazdaság területén, egyidejűleg kiépült a szaporítóanyag előállító,

„...még a régi öregöktű hallottam...”

szőlőfeldolgozó és tároló rendszert kialakító szekszárdi borkombinát. Az 1970-es években a kezdeményezést a szekszárdi, öcsényi, decsi termelőszövetkezetek vették át, amelyek jelentős területen telepítettek szőlőt. A telepítés új hulláma indult meg az 1980-as évek elején a zombai, sióagárdi, bátai tsz-ek területén. A nagyüzemi telepítésekkel egybeként jelentősen nőtt a síkvidéki szőlők aránya. Az ún. kisüzemi szőlőművelés beindítására Szekszárdon és környékén viszonylag korán, az 1960-as évek elején került sor. Ennek háttéréről annyit lehet tudni, hogy a városi tanács egyik osztályvezetője felvetette, hogy a parlag szőlőterületeket névleges értékében (egy négyszögölt 2 forintért) adják el. Ehhez megnyert egy pártbizottsági tisztviselőt, aki kijárta helyi és országos politikai vezetőknél, hogy Szekszárdon – először az országban – zártkerteket alakítsanak ki. 1963-ban Szekszárdon megszületett a zártkert mint a magántulajdonban levő legkisebb földterület. Ezek vagy vállalkoztak, vagy mások szőlőit művelték, amiért minimális járadékot fizettek, és később övek lett a szőlőterület.

Ez a struktúra, amely egyfelől a nagyüzemek tömegtermelésén, másfelől a kistermelők önellátást biztosító gazdálkodásán, illetve a két szektor közötti kooperáción alapult, az 1970-es évekre megszilárdult, és komoly eredményeket tudott felmutatni. A szekszárdi bornak ezekben az években csak kis hányadát exportálták, a belföldi piacra való termelés volt a meghatározó, de a külpiaci eladások már ekkor döntően a nyugat-európai országokba irányultak. Az 1980-as évek második felére azonban a szisztema válságba jutott, mivel az agrárolló is fokozatosan nyílt, a munkacső is egyre csökkent a nagyüzemekben, valamint értékesítési gondok is jelentkeztek.

Mindezzel együtt az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek végéig – tehát a kollektívizálás befejezésétől a rendszerváltásig terje-

dő időszakban – a történelmi borvidék jelentősebb bortermelő településein a megye egészéhez hasonlóan a szőlőterület nagyságára csökkenő tendencia volt jellemző, azaz a nagyüzemi telepítések – az 1980-as évek második felét leszámítva – nem kompenzálták a kis- és nagyüzemi szektor kivágásait. Szekszárdon és környékén a szőlőterület csökkenése ezekben az évtizedekben közel sem volt olyan nagymértékű, mint a megye többi részén, azonban kistermelők vonatkozásában az életforma változása itt is mérsékelte a szőlőtermelési kedvet.

A problémák az 1990-es évek elején csúcsosodtak ki, amikor a korábbi politikai-gazdasági rendszer összeomlásával egyszerre kellett megoldani a tulajdonváltás és a piactermelés gondját. A privatizációval a borvidéken egy szétaprózódott birtokstruktúra jött létre. A nagyüzemek és a kistermelők között a korábbi integrációs modell felbomlott. Míg a privatizáció előtt a borvidék szőlőterületének mintegy 45 százaléka állt egyéni gazdák művelése alatt, addig a privatizáció után már 86 százaléka. Az egyéni gazdaságok szőlőterületének bő fele 0,3 hektárnál kisebb birtokok kezelésében volt, míg a másik oldalon az egy kat. holdnál nagyobb gazdaságok részesedése 11 százaléka volt. Ez a magántermelői birtokszerkezet a feldolgozó és tárolókapacitások olyan szűkösségével párosul, amelynek következtében az egyéni gazdálkodók – becslések szerint – termésüknek legalább 71 százalékat kénytelenek értékesíteni, a gazdák annyi bort csinálnak, amennyi belefér a hordóba. Az 1990-es évek elején a borvidéken a fő átvevőnek az Aliscavin Rt., a Szekszárdi Mezőgazdasági Kombinát, az Aranyfürt Tsz. és a Villányi Állami Gazdaság számított. Később a felvásárlói kör jelentősen kibővült, új gazdasági szervezetek is alakultak, illetve számos megyén kívüli szervezet is megjelent. Ez utóbbiaknak nem feltétlenül érdeke a minőségi kereskedelem, mert így extrapro-

fitot termelnek. A magángazdák pedig adják el a termésüket, akinek akarják. Így, mivel a helyi feldolgozók – akik egyébként jelentős termelők is egyben – nem fedik le teljesen a piacot, becslések szerint évente mintegy 20 százalékos terméskiáramlással kell számolni a borvidéken. E kiszolgáló borvidék szerep mellett hátrányt jelent az is, hogy a borvidéken a termékek feldolgozottsági foka elmarad az ország jelentősebb borvidékeitől. Így az elmúlt években tapasztalható fejlődés elenére még mindig alacsony a palackozott borok aránya. Mindemellett az infrastruktúrális háttér kiépítettsége és a bor piacra juttatásának megszervezése is hagy maga után kívánnivalókat. Ezzel együtt azonban a szekszárdi gazdák között is kezd kikristályosodni egy kör, amely minőségi, magas feldolgozottsági fokú termékekkel jelenik meg a piacokon, és kezd ismertségre szert tenni.

A fenti nehézségek áthidalásában több helyi intézmény, egyesület, szervezet segít a borvidék termelőinek és feldolgozóinak a szekszárdi bort népszerűsíteni, illetve piacokat feltárni. E téren mostanra eredményeket is lehet felmutatni, pl. a szüreti fesztiválok egyre nagyobb népszerűsége, az első borházak év eleji megnyitása Szekszárdon, a szekszárdi bor bevezetése az angliai piacokra.

Mindezen túl a termelés és az értékesítés valamilyen integrálására is szükség lenne. Ezt az utóbbi időben mind többen hangoztatják, és indulnak kezdeményezések mind gazdasági szervezetek, mind az egyéni gazdák részéről. Mindkét esetben a folyamat elég nehézkesen halad. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy egy esetleges EU-csatlakozás felgyorsítaná ezt a folyamatot, amely, úgy tűnik, nagyon vegyes szerkezeti struktúra keretei között fog megvalósulni. Az integráció egyúttal felveti a borvidék újabb, immár harmadik rekonstrukciójának szükségességét. Ennek megvalósítása során egyrészt a privatizáció után előállt helyzetet, másrészt az Európai Unió csatlakozást kell figyelembe

venni, a fajtaösszetételt, termékszerkezetet, technológiát, szervezeti kereteket, vertikális kapcsolatokat pedig ehhez kell igazítani. Összességében: míg a borvidék első rekonstrukciója során alapvetően a technológia újult meg, a második során egész vertikumra kiterjedően az üzemi struktúra is megváltozott, addig a harmadiknak komplex térségfejlesztési szempontúnak kell lennie.

A harmadik rekonstrukció – a borrend

A szekszárdi borrend 1988. február 24-én alakult egyesületté, amely borrend a nemzetközi borrendek közé tartozik. Nemzetközi borrendek a XII. század óta léteznek. Magyarországon az első a hajósi borrend volt. A szekszárdi borrend kilenc alapító taggal jött létre. Hogy egyesület legyen, kellett még egy tagot választani. Három nő is a borrend tagja. Kezdetől fogva a saját magukat fenntartó borrendek közé tartozik. Alapszabályai: a szekszárdi borkultúra és hagyomány őrzése, kulturális értékek megőrzése, gyarapítása, valamint a kulturált borbogyasztás.

Szervezete új tag felvételéről konszenzussal dönt (ha egy ellenszavazat is van, az illető nem lesz borlovag), éppen ezért nem sok, hatvan tagja van, de vannak tiszteletbeli tagjai is, többek között a volt csehszlovák nagykövet, a spanyol, a dél-koreai, az USA nagykövete, valamint a finn művelődési államtitkár. Különböző próbákat kellett kiállni a borlovagoknak: szőlészeti, borászati eszközök felismerése, a borrend zászlós borának (bikavér vagy óvörös) felismerése. Ezután jön az ünnepélyes eskütétel és a borlovaggá avatás.

Borlovagok szintjei: szőlősgazdák, kereskedők, művészek. BAKA ISTVÁN író, köl-

tő (országos bordal versenyen I. helyezés Háy János bordalával), MÉSZÖLY MIKLÓS író, LÁNYI PÉTER zongoraművész, BAKY PÉTER és SZATMÁRI JUHOS LÁSZLÓ (szekszárdi borkút megépítése), FARKAS PÁL szobrászművész (a Háy-szobor elkészítése), FUCHS GYÖRGY mindannyian a borrend ösztönzésére hozták létre műveiket, amelyek a szekszárdi borvidékkel kapcsolatosak. Vannak még tiszteletbeli tagok is, a társborrendi tagokat tisztelik meg a címmel.

A bortanács dönt a legtöbb kérdésben, egyenlő jogokkal rendelkeznek a tagok, de vannak különböző funkciók: nagymester: MÓDOS ERNŐ, főpohárnok: VESZTERGOMBI FERENC (1993-ban az Év Borásza), kincstárnok: DOMONYAI PÉTER ceremóniamester: WÉBER JÁNOS, udvarhölgyek (három fő), krónikás: TÖTTÖS GÁBOR. Utóbbi a borrend szövegeit verses prózai formában írja le, pl. „Legenda, ahol a Szekszárdi Óvörös terem” és egyéb állandó és alkalmi szövegek.

Ünnepségek:

- a februári borászbál, a borrend székhelyén, az Alisca Borozóban;
- a júniusi Alisca Bornapok: ez szakmai jellegű (Dicenti Dezső emléktáblájának megkoszorúzása, a bor és a sajt ünnepe is egyben);
- szeptember harmadik hete: szekszárdi szüret, több tízezer embert megmozgató rendezvény (borudvar megnyitása, fesztivál és évi köszöntő, nyilvános borlovag-avatás a Háy szobornál, patakoccintás és bál);
- Márton-napi újborszentelés és -kóstolás.

A Bikavér kérdése

A bikavér szót először borra Garay János használta az 1846 októberében megjelent Szekszárdi bordal című művében. Tudjuk, hogy kinek a szüretére volt hivatalos. A meghívó ragaszkodott egy új írott mű elkészítéséhez, amely a Viszontlátás Szekszárdon című műből keletkezett. Ez a mű közismert volt, meg is zenésítették. 1852-ben Garay János Egerben volt gyógyüdülésen, ott jelent meg Szent László című műve, amelyben szintén beszél a bikavérről. Az egriek sajátjuknak tekintették, de a Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára tesz még tréfásan megjegyzést erről a szóról, melyben Garay versét (Szekszárdi bordal) említi. A műben jelentése is benne van, sűrű, erős, mélyvörös színű, férfias óbor. A dolog természeténél fogva nem szőlő, hanem borfajta. Manapság általában háromféle óborból készül (minimum egyéves). Az egriek Gárdonyi Géza művére hivatkoznak, tudniillik Dobó bikavért hordatott körbe, de ez a szó nincs meg a korai leírások egyikében sem. A hatvanas években egy miniszteri albizottság a *bikavér* szó használatát a szekszárdiaknak megtiltotta. Hites tanúk élnek még erre, hogy a Szekszárdon bevagonozott vörösbor Egerbe vitték, s ott bikavérként árulták. Az egriek csúnyán rontották a bikavér híret, mivel rossz évjárat idején a színyanyagát rendszeresen algériai festőporral pótolták. Ennek óriási hátránya a gyenge alkoholfok mellett a mellékíz. 1990-ben kapta vissza Szekszárd a bikavér használatának jogát, és ezt már a bortörvény is rögzíti.

